

Людмила Дем'янюк,
мол. наук. співробітник НБУВ

Лексикографічна колекція бібліотеки Ісламської Республіки Іран у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського

У статті досліджується лексикографічна колекція бібліотеки Ісламської Республіки Іран в НБУВ на прикладі енциклопедичного словника перської мови «Логат-наме» Алі Акбара Дегходи. Визначено місце і роль «Логат-наме» у розвитку іранського словникарства, у формуванні фонду бібліотеки ІРІ в НБУВ.

К л ю ч о в і с л о в а : Іран, бібліотека ІРІ, словниковий фонд, енциклопедичний словник.

There the lexicographic collection of the library of Islamic Republic of Iran of the V. Vernadskyi National library of Ukraine were under investigation on the example of Persian encyclopedic dictionary of «Loghatname» by Ali Akbar Dehkhoda in the article. There the place and the role of «Loghatname» among other encyclopedic dictionaries of Iran, its value as constituent of library's fund of the VNLU were indicated.

К е у в о р д s : Iran, library of Islamic Republic of Iran, lexicographic collection, encyclopedic dictionary.

Вже понад сім років у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського функціонує бібліотека Ісламської Республіки Іран, покликана забезпечувати інформаційні запити науковців-іраністів, студентів, широкого читачького загалу обох держав. У фондах книгозбірні особливе місце займає лексикографічна колекція, яка постійно викликає підвищений читачький інтерес, має не тільки велике наукове, а й практичне значення. За своїм лексичним обсягом словники бібліотеки ІРІ відповідають потребам широкої аудиторії, заінтересованої у вивченні перської мови, вони задовольняють вимоги представників навчальних закладів практично усіх рівнів, різної професійної орієнтації, а також є дуже зручними у користуванні. Як відомо, перська лексикографія має багаторічну історію. В самому Ірані та за його межами було складено і видано чимало словників різного типу, обсягу та призначення, частина з яких входить до складу фондів Іранської бібліотеки НБУВ і пропонується її відвідувачам. Перські словники, які прийнято класифікувати за їх головним призначенням як тлумачні, в дійсності доволі складний жанр середньовічної наукової літератури, адже в них ґрунтовно представлені не тільки енциклопедичні, а й лінгвістичні, поетичні аспекти. Виступаючи посібниками для читання, піднесення освіченості загалом, розуміння, переписування та складання поетичних текстів, вони виконують одночасно функцію довідників-енциклопедій, словників-оно-

мастиків, а також великою мірою допомагають читачам опанувати літературну майстерність, вчать азів науково-дослідної роботи. Перські лексикографи у своїх виданнях надають читачам не оціненну послугу, вводячи в словники (у значних обсягах) тексти класиків персько-таджицької поезії. Тут фахівцями береться до уваги те, що персів вирізняє особлива здібність до запам'ятовування віршованих рядків. Практика супроводу більшості тлумачень віршованими цитатами посилює документованість матеріалів словників, надає їм більшої цінності, що особливо сприяє кращому сприйняттю того чи іншого слова, запам'ятовуванню його значень. Такий спосіб подання лексичного матеріалу наділяє словники ще однією важливою якістю – вони сприяють більш активному освоєнню усіх багатств рідної мови.

У розвитку будь-якої науки настає такий момент, коли виникає нагальна потреба осмислити й оцінити досягнуте, виокремити пріоритети майбутніх пошуків. Перська лексикографія тут не виняток. Бурхливий розвиток лексикографії в останні десятиріччя зумовлений необхідністю зафіксувати й осмислити ті процеси в лексичі, які відбивають зміни у житті суспільства: трансформацію, насамперед, культурологічних цінностей, орієнтирів, а також нові тенденції в гуманітарних знаннях – зняття ідеологічних заборон, створення можливостей для об'єктивного відображення мовної реальності тощо. Все це повинно відображатися у відповідних творах. Одним із

найважливіших способів опису лексичної системи мови є, безперечно, словник. Адже у словниках фіксуються практично всі рівні мовної структури, всі одиниці, причому не тільки у статистиці, а й у динаміці – еволюційній і актуальній.

Останнім часом іранська лексикографія досягла значних успіхів: створено велику кількість енциклопедичних матеріалів та словників, що вирізняються своєю надзвичайною різноманітністю, специфікацією. Найбільших успіхів іранці досягли у складанні тлумачних словників рідної мови. У розділі лексикографічної колекції «тлумачні словники» бібліотеки ІРІ НБУВ читачам пропонуються такі фундаментальні видання: тритомний словник Х. Омїда [12]; словник перської мови М. Мо'їна [24]; Короткий словник з історії Ірану (від початку і до закінчення епохи правління Каджарів) А. Кадїані [23]; ілюстрований словник-енциклопедія Зарін [14]; Великий мовний словник д-ра Х. Анварі [2]; словник А. Кадїані «Фарханг-е фарсіє моалем» («Словник з перської мови для викладачів») [23] та багато інших.

Закордонні іраністи та й самі іранці багато працювали над створенням загальних паралельних словників, особливо двомовних. У таких виданнях подаються лексичні або фразеологічні відповідники перської та російської мов з урахуванням семантичної структури того слова, яке перекладається, а також розкриваються особливості функціонування слів та словосполучень у кожній мові. Для практичного використання найбільш зручними є такі двомовні словники: шеститомний англійсько-перський словник Аріанпура [3]; російсько-перський словник А. Восканяна [7]; російсько-перський словник І. К. Овчинникової [11]; двотомний персько-російський словник Ю. Рубінчика [13]; двотомний університетський англійсько-перський словник А. Аріанпура [11]; персько-арабський словник С. Алаві [1] тощо.

Значно менші здобутки іранських фахівців у складанні галузевих та термінологічних словників. Звичайно тут є окремі цікаві й доволі корисні роботи. Насамперед, Бібліотека може запропонувати своїм відвідувачам словники мови окремих письменників, що служать для систематизації й пояснення термінів, які вживає митець у своїх творах. До кращих з таких видань належать: тритомний словник поетичних висловів перської мови Рахіма Афїфі [4]; словник висловів «Шах-наме» Дарйуша Шамбаті [16]; словник літературної критики (від Платона до сьогодення) Б. Макдаді [10]; глосарій до «Шах-наме» Фердоусі Фріца Вольфа [6] та ін.

Безперечно, чільне місце серед енциклопедичних видань бібліотеки ІРІ НБУВ займає багатотомний енциклопедичний словник «Логат-наме» Алі Акбара Дегходи (1879 – 1956). Його вихід у світ став значною подією в історії іранської лексикографії. Автор цієї праці – іранський лінгвіст, письменник, громадський діяч Алі Акбар Дегхода народився 1879 р. у Тегерані у сім'ї дрібного поміщика з Казвіну. Спочатку юнак навчався в медресе «Дар аль-фонун», відома як перша релігійна школа в Ірані, створена на зразок світського вищого навчального закладу. Потім одержав традиційну арабсько-перську освіту, тривалий час вивчав новітні науки. Літературну діяльність А. Дегхода розпочав у роки Конституційної революції 1905–1911 рр. (Енкалаб-е машрутіят), коли в Ірані зародився рух проти західної експансії та деспотичного режиму шаха. Перед цим він здійснив мандрівку до Європи, зокрема, побував у Швейцарії, Австрії, де досконало вивчав культуру цих країн. Після повернення до Ірану вчений активно підтримував людей, які стали на шлях антиімперіалістичної, антифеодальної боротьби в країні. Разом зі своїми товаришами – Мірзою Джахангіром ханом Шіразі, Мірзою Касум ханом Тебрізі – він засновує газету «Сур-е Есрафіль» (1325 р. камарі. / 1906–1907 рр.), в якій постійно публікує фейлетони під загальною назвою «Чаранд-о паранд» (всяка всячина) [18]. Відомий російський іраніст С. Е. Бертельс так характеризував творчість А. Дегходи: «Серед революційних літераторів варто особливо відзначити Алі Акбара Дегходу з Казвіна, відомого під прізвиськом «Дахоу» (народна вимова слова Дегхода – сільський староста). Це надзвичайно дотепний, блискучий сатирик, гострі фейлетони якого з'явилися на сторінках сатиричного видання «Сур-е Есрафіль». Мова Дахоу – народне мовлення, пересипане вульгаризмами, які роблять його доволі складним для людини, знайомої лише з літературною перською мовою. Сатири його вкрай різкі, дошкульні, вони вирізняються вражаючою точністю та ранять насмерть свою жертву» [5]. Не оминають постать Дегходи й інші відомі іраністи. Про його творчість та політичні погляди згадують І. С. Брагінський, Д. С. Комісаров, К. І. Чайкін, В. Б. Кляшторіна.

Проте активна літературна діяльність Алі Акбара тривала недовго. Шах не міг змиритися з глузливіми дотепами на свою адресу: газета «Сур-е Есрафіль» досить швидко припинила своє існування, Мірзу Джахангіра було страчено, а Алі Ак-

бар Дегхода змусили залишити країну. Місцем пристанища для революціонера і декількох його товаришів став Париж, потім Швейцарія, а ще згодом – Стамбул. У Швейцарії він організував і випустив три номери газети «Сур-е Есрафіль» (1327 р.к. / 1908–1909 рр.). У Стамбулі, співпрацюючи з тамтешніми іранцями, видавав газету перською мовою під назвою «Сорущ». Згодом, після Конституційної революції, письменник повертається до Ірану. Його неодноразово обирають депутатом Меджлису. З 1933 р. він обіймає посаду професора Тегеранського університету, а на початку 40-х рр. стає членом іранської Академії мови та літератури («Фархангестан») [8]. Варто відзначити, що дана інституція була заснована 1935 р. в Тегерані. Вона функціонувала до 1941 р. До її складу входили письменники, культурні діячі, вчені-філологи. Члени Академії намагалися відродити перську мову, очистити її від іншомовних запозичень тюркомонгольського, арабського та європейського походження. Ними було запропоновано понад три тисячі слів, частина з яких, головним чином, адміністративні та військові терміни, увійшли до перської мови і функціонують в ній до цього часу. Наприклад, арабське слово «балдіє» (міськрада, муніципалітет) було замінено перським словом «шахрдарі», тюркське «кошун» (армія, військо) перським «артеш» і т. д.

Значну частину свого життя Алі Акбар Дегхода присвятив науково-дослідницькій діяльності. Багато сил, енергії, часу було віддано створенню багатотомного енциклопедичного словника «Логат-наме». Вчений безпосередньо опікувався підготовкою і виданням зібрання перських та частково арабських прислів'їв, приказок «Амсаль-о хекам», перекладав, писав ґрунтовні праці, публіцистичні замітки, поезію, критичні статті та рецензії. Серед них – біографія філософа Абу Рейхана Біруні, французько-перський словник, переклад двох книг Монтеस्क'є «Дух законів» і «Причина величчя та занепаду римлян», поправки та критичні зауваження до словника «Лугаті Фурс» Асаді Тусі, до диванів іранських поетів-класиків тощо.

«Логат-наме» – головний творчий доробок Дегходи. Це найповніший та найактуальніший універсальний енциклопедичний словник перської мови. Тут широко представлені економічні, юридичні, медичні, літературні, історичні, лінгвістичні, музичні, господарські, кулінарні та інші терміни, розмовна лексика, лексика перської літературної мови, слова історичного фонду, найбільш відомі у

вжитку слова, пов'язані з релігією та філософією, найуживаніші архаїзми, лексичні діалектизми та неологізми, іншомовні слова, що з'являлися на перському мовному полі упродовж багатьох історичних епох.

Ця ґрунтовна праця творилася на основі достовірних перських, арабських, індійських та інших джерел як рукописних, так і друківаних матеріалів. Сам Дегхода неодноразово відзначав, що головним джерелом його словника є усна мова. В «Логат-наме» широко використовуються різноманітні фольклорні матеріали, розкривається усе багатство розмовної мови. Тому й не дивно, що саме завдяки цьому виданню автор став одним із основоположників вживання простої розмовної лексики в літературних творах. У словнику часто зустрічаються такі слова та словосполучення, як «пак-о пуз» (зовнішній вигляд), «йаваш-йаваш» (помалу, потрохи), «дасте-дасте» (групами), вони безпосередньо запозичені з народної мови.

Дегхода був добре обізнаний з середньовічними лексикографічними традиціями, досконало володів методологією складання мовних словників народів Сходу (Ірану, Середньої Азії, Індії та ін.), а також лексикографічними методами, розробленими в європейських країнах. Проте вчений не слідував «сліпо» а ні східним, а ні західним традиціям, швидше ставився до них критично. Він виробив власний стиль укладання довідкових посібників, врахувавши недоліки методики укладання раніше виданих перських словників. Слова статті «Логат-наме» автор розмістив в алфавітному порядку, а не за закінченнями, як це широко практикувалося у словниках поетичної мови, де за основу класифікації бралася рима.

Як відомо, у перській мові відсутнє графічне позначення коротких голосних, а існує їх заміна підрядковими та надрядковими знаками (огласовками). Враховуючи це, Дегхода розробив новий спосіб уточнення звуків: поряд зі словом у дужках він вказує складотвірні приголосні, за якими не ставиться довгий голосний. Наприклад, вимову слова «паранде» (птаха) він показує, розміщуючи поряд у дужках літери «п» з надрядковою «а», «р» з надрядковою «а», «д» з підрядковою «е» [19].

На відміну від своїх попередників Дегхода подає різнобічне тлумачення слів, розкриває їх етимологічні, семантичні та граматичні особливості. Так, ведучи мову про значення слова «масджед» (мечеть), вчений детально висвітлює історію його походження, наводить широкий перелік мечетей з детальними історичними даними. Таким чином,

«Логат-наме» Дегходи, надаючи цінні матеріали з історії походження та розвитку слів, стимулював внесення змін і у підготовку етимологічних словників.

Лексика перської мови протягом тисячоліть піддавалася різним фонетичним та семантичним змінам, її склад постійно змінювався: в нього впливалися нові слова, багато лексичних форм або зовсім виходили з вжитку, або отримували обмежений вжиток. Однак завдяки арабській графіці, яка впродовж тривалого часу майже не зазнала змін, більшість арабських термінів дійшла до нас у своєму первозданному вигляді. Завдяки дії цілої низки історичних чинників, географічного положення країни перська мова постійно стикалася з багатьма іншими мовами. Саме тому вона має нині велику кількість іноземних запозичень. Вони піддавалися фонетичній обробці, в результаті якої зовсім або ж частково змінювалася семантика слова. Велику частину лексичного складу перської мови становлять слова арабського походження [13]. Вони проникали сюди після завоювання Ірану арабами (VII ст.) або як нові терміни релігійної сфери, побуту, науки і т. д., або як еквіваленти-синоніми відповідних перських слів. Таким чином, однією із особливостей перської мови стало паралельне вживання арабських і перських слів у синонімічному значенні. Дегхода враховував цю особливість і поряд з поясненнями слів наводить їх синоніми. Наприклад, вслід за широко вживаним арабським словом «мохакаме» (суд) він наводить і його перські синоніми: «дадгах», «даваргах», «даваріхане»; до арабського «каламе» (слово) перський синонім «сохан», «гофтар» [20].

Перська лексика поновилася багатьма тюркомонгольськими словами, запозиченнями із західноєвропейських, а також з російської, грецької, індійської та інших мов. Ціла низка термінів увійшла до перської мови із мертвих та живих іранських мов, наприклад, з парфянської, согдійської, гілянської, курдської. Вимова іноземних слів у виданні позначається латинськими літерами, а вимова давньоперських та пехлевійських слів показана обома способами (перськими та латинськими буквами).

Що особливо важливо, у праці солідно представлений словниковий склад мови бібліотечної галузі. Справа в тому, що період укладання «Логат-наме» був позначений інтенсивним розвитком іранського бібліотекознавства, зокрема у питаннях дотримання концептуальних засад у термінотворенні і терміновживанні: відповідності структури

мови, доцільності запозичень за умови збереження національної специфіки терміносистеми, недопустимості калькування з арабської мови тощо. У словнику Дегхода належну увагу приділяє таким поняттям, як «книга», «бібліотека» (вказуючи на види бібліотек), «бібліотекознавство», «бібліографія» та ін.

З особливою повагою Дегхода ставиться до слова «кетаб» («книга»), згадуючи давні загадкові книги-таблиці, дощечки («лух-е махфуз»), священні книги «кетаб-моққадас», книги про створення світу («кетаб-е таквіні», божі книги «кетаб-е хода», «небесні» книги «кетаб-е асмані») тощо, доповнюючи їх рядками поезії Сааді, Насер Хосроу, Мулаві, Хакані та ін. Проте, чіткого бібліотекознавчого визначення терміна «книга» у виданні ще немає. Посилаючись на тлумачний словник перської мови доктора М. Мо'іна та інші джерела («Історія Яміні», «Історія Біхакі»), Дегхода визначає «книгу» як рукописну або друковану збірку, що складається з окремих упорядкованих аркушів, з'єднаних в один том.

Поняття «кетабхане» («бібліотека») вчений подає як «дім книги. Місце зберігання книг подібне до кімнати, покрите дахом чи місце, де виготовляють книги (майстерня). Книги тут розставлені у спеціальному порядку». Термін «кетабшенасі», що у перекладі з перської мови означає «бібліографія», Дегхода розуміє як «технічні відомості щодо видів книг, їх змісту, авторів, укладачів, перекладачів» [21]. «Кетабфоруші», що перекладається «книжковий магазин», «книгарня», він тлумачить як книжкова лавка. Поряд з цим дослідник вказує на те, що раніше в Ірані бібліотекою називали і скарбницю книг, і книжкову лавку, але Академія наук розмежувала ці поняття (у європейських мовах це вже було звичайним явищем). Термін «кетабдарі» («бібліотекознавство») Дегхода подає як «володіння книгою. Завдання зберігання, упорядкування книг в бібліотеці».

Слід відзначити, що текстові матеріали у словнику органічно доповнюються численними малюнками, таблицями, картами та іншими видами графіки. Автор також широко використовує репродукції картин всесвітньовідомих художників – Рембрандта, Мікеланджело; унікальні зразки мистецтва каліграфії і т.д. Одне слово, ретельно дібраний зоровий ряд значно збагачує цю унікальну працю.

М. М. Фатемі, яка досліджувала життя і творчість Алі Акбара Дегходи, відзначала, що на час написання її монографії (1975 р.) було видано

вже понад 190 томів «Логат-наме» (від 100 до 500 сторінок кожен), які охоплюють більше трьох мільйонів карток [15].

Ведучи мову про значущість цієї праці для іранської культури, іранського суспільства загалом, слід відмітити, що процес підготовки словника до друку та його публікація відбувалися під безпосереднім контролем Іранського парламенту (Меджлісу). Наразі публікація словника продовжується. Проте, окрім друкованого варіанта користувачам сьогодні пропонується словник і в електронному форматі на компакт-дисках, виданих Тегеранським університетом («Моассесе-йе ентешарат ва чап-е данешгах-е Техран»). Власником даного продукту є Товариство ім. «Логат-наме» Дегходи («Моассесе-йе Логатнаме-йе Дегхода»), технічне забезпечення виконано Культурним центром «Вістаара» («Моассесе-йе фархангі-йе Вістаара») [22]. Електронний варіант «Логат-наме» досить зручний у користуванні і він найбільш запитуваний у бібліотеках.

На завершення ще раз наголосимо, що підготовка і публікація «Логат-наме» свідчить про високий інтелектуальний рівень іранських вчених, велику наукову і практичну цінність цієї праці. Словник Дегходи переважною більшістю фахівців вважається вершиною лексикографічної традиції в Ірані, його й досі дослідники беруть за основу при укладанні інших словникових видань. Вихід у світ цієї унікальної праці відкрив новий етап у розвитку перської лексикографії. Цей словник справив істотний вплив на подальший розвиток теорії й практики іранської лексикографії. Завдяки йому до наукового обігу було введено внутрішньо цілісний, систематизований опис актуального словникового складу перської мови. Видання посідає чільне місце у системі енциклопедичних словників Ірану, а його наявність у фонді бібліотеки ІРІ НБУВ сприяє не тільки підвищенню фахового рівня українських сходознавців, філологів, а й допомагає долучитися до духовних скарбів іранського народу широким колам читацької громадськості.

Список використаної літератури

1. *Алаві С.* Фарханг-е джаме арабі бе фарсі. – Техран: Ентешарат-е «Іранзамін», 1374. – 544 с.
2. *Анварі Х.* Фарханг-е бозорьг-е сохан. – Техран: Сохан, 1381. – 8 дж. – Дж. 1. – 699 с.
3. *Арйанпур А.* Фарханг-е пішров (енглісі-фарсі). – Техран: Нашар-е електронікі о етеларесаніе джахан-е райане, 1380. – 6 дж. – Дж. 1. – 1270 с.
4. *Афіфі Р.* Фархангнамеі ше'рі. – Техран: Сорущ, 1376, 3 дж. – Дж. 1. – 870 с.
5. *Бертельс Е. Э.* Очерк истории персидской литературы. – Л., 1928. – С. 125.
6. *Вольф Ф.* Фарханг-е «Шах-наме». – Техран: Есатір, 1377. – 1048 с.
7. *Восканян Г. А.* Русско-персидский словарь (учебный). – Тегеран: Джанзаде, 1997. – 872 с.
8. *Деххода Мирза Али Акбар-хан Казвини.* Словари и энциклопедии на Академике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse>. – Загл. с экрана.
9. *Кадіяні А.* Фарханг-е фарсіе модем. – Техран: Джаджармі, 1379. – 942 с.
10. *Макдаді Б.* Фарханг-е естелакат-е нахд-е адабі. – Техран: Фекр-е руз, 1378. – 688 с.
11. *Овчинникова, И. К.* Русско-персидский словарь. – Тегеран: Гутенберг, 1998. – 1091с.
12. *Омід Х.* Фарханг-е Омід. – Техран: Ентешарат-е «Амір-е Кабір», 1375. – 3 дж. – Дж. 1. – 848 с.
13. *Рубинчик Ю.* Персидско-русский словарь: в 2 т. – Кум: Башарат, 1997. – Т.1. – 800 с.
14. *Табатабаї М. Г.* Дайрат-оль-моарейф-е мосавер-е зарін. – Техран: Зарін, 1374. – 4 дж. – Дж. 1. – 880 с.
15. *Фатемі М. М.* Жизнь и творчество Али Акбара Деххода. – Тбилиси: Мецниераба, 1975. – С. 12.
16. *Шамбаті Д.* Фарханг-е логат ва таркібат-е «Шах-наме». – Техран: Аран, 1375. – 566 с.
17. *Aryanpur A.* The English-Persian collegiate dictionary: in two volumes. – Tehran: Amir-Kabir Publications Organization, 1997. – Vol. 1. – 1312 p.
18. *Dehkhoda A. A.* Emsal-ohekam. – Tehran: Amir-e kabir, 1338–1339. – Vol. 1. – P. 10.
19. *Dehkhoda A. A.* Loghatname (Encyclopedic Dictionary). – Tehran: Tehran University Publications, 1993–1994. – Vol. 4. – P. 4813.
20. *Dehkhoda Ali Akbar.* Loghatname (Encyclopedic Dictionary). – Tehran: Tehran University Publications, 1993–1994. – Vol. 11. – P. 16309.
21. *Dehkhoda Ali Akbar.* Loghatname (Encyclopedic Dictionary). – Tehran: Tehran University Publications, 1993–1994. – Vol. 11. – P. 16013.
22. *Dehkhoda A. A.* Loghatname [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Tehran: Tehran University Publications, [2002 ?]. – 1 CD-ROM. – Назва з етикетки диска.
23. *Ghadyani A.* The Concise dictionary of the history of Iran. – Tehran: Javedankherad, 1997. – 775 p.
24. *Mo'in M.* An intermediate Persian dictionary: in 6 volumes. – Tehran: Amir Kabir Publishing Corporation, 1996. – Vol. 1. – 1474 p.